

Rafał Śpiewak

Kazimierza Ajdukiewicza i Romana Ingardena teorie pytań

Studia Philosophiae Christianae 38/1, 69-82

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RAFAŁ ŚPIEWAK

KAZIMIERZA AJDUKIEWICZA I ROMANA INGARDENA
TEORIE PYTAŃ

1. WSTĘP

W Polsce na początku naszego stulecia powstały, prawie równocześnie, niezależne od siebie, dwie pionierskie teorie pytań. Jedna, zaproponowana przez Kazimierza Ajdukiewicza, wyrosła, najogólniej mówiąc, na gruncie filozofii analitycznej; druga, której autorem jest Roman Ingarden, została osadzona w kontekście jego refleksji fenomenologicznej.

Logiczno-formalna teoria pytań Ajdukiewicza opublikowana została po raz pierwszy w 1934 roku na łamach *Encyklopedii Wychowania*¹. Od początku cieszyła się dużym zainteresowaniem zarówno logików jak i metodologów, którzy ją rozwinęli i udoskonalili, oraz wśród badaczy innych nauk, którzy ją stosowali. W literaturze polskiej stanowi ona najbardziej rozpowszechnioną i wyczerpującą semiotyczną i metodologiczną teorię pytań².

Zupełnie inaczej potoczyły się dzieje Ingardenowskiej teorii pytań. Napisana na początku 1923r. – a więc wcześniej od Ajdukiewiczowskiej – została przesłana przez autora do wglądu profesorowi Kazimierzowi Twardowskiemu i wywołała wielkie zainteresowanie w lwowskim ośrodku filozoficznym³. Z powodu trudności wydawniczych nie mogła być opublikowana w Polsce, dlatego też została

¹ K. Ajdukiewicz, *Logiczne podstawy nauczania*, w: *Encyklopedia Wychowania*, t. II, z. I, red. S. Łempicki, Warszawa 1934, 13–19. Przedruk tego artykułu w: K. Ajdukiewicz, *Logiczne podstawy nauczania*, Warszawa–Wilno 1938. Trzeba jednak zaznaczyć, że pewne rozważania Ajdukiewicza nad problematyką pytań były znane już wcześniej. 30 grudnia 1926 roku Ajdukiewicz wygłosił, na 267 zebraniu Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, odczyt pt.: *Analiza semantyczna zdania pytajnego*. Zob. *Ruch Filozoficzny* 10(1926/7)7–10, 191.

² Por. E. Zarniecka-Biały, *Mała logika*, Kraków 1994, 87; J. Kopania, *Logika pytań*, w: *Logika formalna*, red. W. Marciszewski, Warszawa 1987, 296.

³ Ingarden swoje rozważania z zakresu teorii pytań wygłosił po raz pierwszy dnia 9 maja 1925 roku, w czasie odczytu na trzecim zebraniu Poznańskiego Towarzystwa Filozoficznego. Referat nosił tytuł: *O pytaniu i jego trafności*. Zob. *Ruch Filozoficzny* 9(1925), 73–74.

przełożona na język niemiecki i wydana na łamach czasopisma *Jahrbuch für Philosophie und Phänomenologische Forschung* na przełomie 1924/25 roku. W międzyczasie powstały już inne prace podejmujące problematykę pytań. Stąd też sam Ingarden po latach pisze z nutą żalu: „te inne prace uważa się u nas za początek polskich badań z tzw. logiki pytań zwłaszcza, że ich autorzy nie kwapili się wspomnieć o mojej rozprawie”⁴. Również po opublikowaniu Ingardenowska teoria pytań była w literaturze prawie nie dostrzegana, nie komentowana, nie rozwijana oraz nie znalazła konkretnych zastosowań praktycznych.

Niniejszy artykuł ma na celu zestawienie i porównanie teorii pytań autorstwa dwu wielkich polskich myślicieli. Chodzi o wyszczególnienie podstawowych i charakterystycznych dla każdej z tych teorii, pojęć, definicji i założeń a następnie o ustalenie wzajemnych relacji między tymi elementami. Tego rodzaju analiza ma doprowadzić do uchwycenia różnic czy ewentualnych podobieństw jakie między obu teoriami zachodzą.

2. ZASADNICZE ROZBIEŻNOŚCI TEORII PYTAŃ K. AJDUKIEWICZA I R. INGARDENA

Obydwie interesujące nas teorie pytań wyrosły w ramach odrębnych koncepcji filozofii i teorii poznania. Analiza pytań pochodząca od K. Ajdukiewicza powstała na podłożu filozofii analitycznej. Ma ona charakter analizy logicznej, zajmuje się jedynie strukturą gramatyczno-składniową i semantyczną zdania pytajnego, nie uwzględniając treści pytań. W swej teorii Ajdukiewicz nie korzysta ze środków logiki formalnej, choć opiera ją na logice predykatów. Jego logiczna teoria nie wyczerpuje wszystkich aspektów problematyki pytań, a to chyba dlatego, że była jedną z pierwszych zajmujących się zdaniami pytajnymi. Wielu późniejszych teoretyków podejmowało i rozwijało proponowane przez Ajdukiewicza ustalenia⁵.

Zasadniczo celem Ajdukiewicza było stworzenie metodologicznego opracowania problematyki pytań przydatnego dla celów dydaktycznych. Ten aspekt zadecydował o dużej popularności jego

⁴ R. Ingarden, *Z teorii języka i filozoficznych podstaw logiki*, Warszawa 1972, 7–8.

⁵ Por. J. Pelc, *O poznawczej roli pytań*, w: *Prace z pragmatyki, semantyki i metodologii semantyki*, red. J. Pelc, Wrocław 1991, 290.

teorii w kręgach uniwersyteckich, gdzie wykładano ją w ramach zajęć z logiki.

Teoria pytań R. Ingardena, napisana w ramach jego rozprawy habilitacyjnej na temat pytań esencjalnych, jest silnie zakorzeniona w całej jego filozofii, zwłaszcza fenomenologicznej koncepcji teorii poznania i ontologii. W ontologii szczególnego znaczenia nabiera Ingardenowska teoria przedmiotu. Kategoria bycia przedmiotem przysługuje nie tylko obiektom realnym, ale także idealnym a nawet intencjonalnym⁶. Ingarden stwierdza, iż jego wyniki badań nad pytaniami sięgają głębiej, ponieważ zahaczają o sprawy z dziedziny formalnej ontologii, która oparta jest na analizie przedmiotu i jego struktury oraz na analizie zawartości idei⁷.

Silny związek z fenomenologiczną teorią poznania wyraża się w tym, że przeprowadza on analizę pytań w ogólności na bazie tej aparatury pojęciowej, którą posługuje się omawiając proces poznawczy. Ingarden uważa, że przy rozpatrywaniu jakiegokolwiek przedmiotu należy uwzględnić trzy aspekty a mianowicie: jego określenia materialne, formę tego przedmiotu jako całości a także jego określeń, i wreszcie rozmaite momenty egzystencjalne, które odnoszą się tak do materialnych określeń przedmiotu jak i struktury formalnej, w której określenia te się zawierają. Wszystkie wyżej wymienione momenty można wyróżnić jedynie abstrakcyjnie i nie można im przypisywać realnego istnienia poza przedmiotem, który konstytuują⁸.

Zarówno Ajdukiewicz, jak i Ingarden, na wstępie swoich rozważań dokonują ustaleń odnośnie rozumienia terminu „pytanie” i interesującej ich problematyki. K. Ajdukiewicz definiuje „zdanie pytajne” jako wyrażenie językowe służące do wypowiedzania pytań. Zdania pytajne, jako twory języka, podlegają więc wszystkim prawom właściwym wyrażeniom językowym, tzn. są określone przez odpowiednie reguły gramatyczne, syntaktyczne oraz posiadają swoje odniesienia semantyczne.

⁶ O teorii przedmiotu w ontologii Ingardena rozważanej na gruncie współczesnej semantyki logicznej – por. U. Zegleń, *Pojęcie indywiduum w ontologii Ingardena a niektóre problemy współczesnej filozofii języka*, w: *Spór o Ingardena*, red. J. Dębowski, Lublin 1994, 43–52.

⁷ Por. R. Ingarden, *Z teorii języka i filozoficznych podstaw logiki*, dz. cyt., 7.

⁸ Por. E. Świderski, *Pewne główne rysy ontologii Ingardena*, *Studia Philosophiae Christianae* 14(1978)1, 91.

Biorąc pod uwagę to, że na gruncie logiki pytań istnieje spór pomiędzy idiogeniczną i allogeniczną teorią pytań, o to, czy można sprowadzić zdania pytajne do wypowiedzi innego typu np.: rozkazów, życzeń, bądź zdań oznajmujących (teoria allogeniczna), czy też pytania są swoistymi wyrażeniami, niesprowadzalnymi do innych (teoria idoigeniczna)⁹. Teoria pytań Ajdukiewicza mieści się w ramach koncepcji idiogenicznej. Autor ten nie rozważa możliwości sprowadzenia pytań do innych kategorii wyrażen np. do zdań oznajmujących. Mówi natomiast wyraźnie o tym, że wszystkie pytania rozstrzygnięcia i niektóre pytania dopełnienia zawierają w swej strukturze gramatycznej zdanie oznajmujące.

Swoje rozważania Ajdukiewicz koncentruje na budowie gramatycznej zdania pytajnego w języku polskim i na tej podstawie buduje swą logiczną teorię. Akcentuje też, iż pod pojęciem pytania nie kryje się jedynie jego aspekt językowy, ale także i to, co bardziej pierwotne, czego zdanie pytajne jest wyrazem, tzn. swoistego rodzaju przeżycie psychiczne. Ow psychiczny korelat pytań został również omówiony.

Ingarden przyjmuje dwa rozumienia terminu „pytanie”: „pytaniem” w aspekcie psychologicznym jest pewien akt świadomości zwany „zapytywaniem”; „pytaniem” zaś w aspekcie językowym jest „zdanie pytajne”. „Zdanie pytajne” jest wytworem aktu „zapytywania” i stanowi określoną jedność znaczeniową. Zasadniczym przedmiotem analizy Ingardena jest, podobnie jak u Ajdukiewicza, „zdanie pytajne”, chociaż rozważa je on głównie od strony treści.

Punkt wyjścia rozważań u obydwu autorów jest więc ten sam. Obaj koncentrują się na aspekcie językowym pytania czyli na pytaniu jako zdaniu pytajnym. Różnią się natomiast tym, że Ajdukiewicz zajmuje się opisem i analizą tego wyrażenia językowego od strony jego budowy, dając jednocześnie wskazówki racjonalnego formułowania pytań i dawania odpowiedzi; Ingardena zaś interesuje nie tyle budowa gramatyczna pytania, co raczej strona treściowa i wszelkie jej odpowiedniki w sferze pozajęzykowej, szczególnie zaś intencjonalne.

Analiza strony formalnej zdania pytajnego u Ingardena stanowi jedynie wstępną fazę rozważań, jest ustaleniem dotyczącym możli-

⁹ Por. W. Marciszewski, *Metody analizy tekstu naukowego*, Warszawa 1977, 26–27; T. Kubiński, *Wstęp do logicznej teorii pytań*, Warszawa 1970, 94.

wego kształtu pytania. Stwierdza on więc, że pytanie może być zapisane lub wypowiedziane, że może przybrać formę eliptyczną. Punkt ciężkości teorii pytań Ingardena leży jednak w zestawieniu pytań z sądami i wykazywaniu istotnych różnic zachodzących między tymi wyrażeniami językowymi. Owe różnice występują już w samej formie gramatycznej, ale szczególnie uwidaczniają się w odmiennych odniesieniach pozajęzykowych tych wyrażen, tzn. inny jest ich „przedmiot”. Z trzech możliwych rozumień „przedmiotu sądu” jedno tylko jest właściwym denotatem pytań.

Podobnie jak Ajdukiewicz, traktuje Ingarden zdania pytajne jako specyficzne twory językowe. Różnią się one jednak, według Ingardena, od zdań oznajmujących (sądów) nie tylko budową gramatyczną, ale przede wszystkim odmiennymi stanami rzeczy, na które pytania wskazują. Uważa on, że pytania odnoszą się wyłącznie do intencjonalnych stanów rzeczy (*obiectum formale*), zaś zdania oznajmujące (sądy) także do stanów rzeczy niezależnych od podmiotu poznania (*obiectum materiale*). Stąd również teoria Ingardena mieści się w idiogenicznej koncepcji pytań.

W teorii pytań Ingardena można stosunkowo łatwo wskazać na trzy jej wzajemnie przenikające się i uzupełniające warstwy (aspekty), którymi są: język, dziedzina myśli i obiektywna, pozajęzykowa rzeczywistość. Ten typ analizy przeprowadzonej na gruncie fenomenologii mógł być realizowany przy użyciu właściwego fenomenologii aparatu pojęciowego, który Ingarden stosował.

Teoria Ajdukiewicza ma inny charakter. Jest to typowo gramatyczno-składniowa i semantyczna analiza z dodatkowym uwzględnieniem strony psychicznej pytającego i respondenta, bez angażowania się w konkretną koncepcję filozofii.

3. KLUCZOWE POJĘCIA OBYDWU TEORII

Konsekwencją wskazanych uwarunkowań w podejściu do analizy pytań obydwu autorów jest określony aparat pojęciowy ich teorii.

Swoistymi, a mówiąc mocniej, kluczowymi pojęciami teorii pytań K. Ajdukiewicza są pojęcia: „pytania dopełnienia” i „pytania rozstrzygnięcia”, *datum quaestionis*, „partykuła pytajna”, „niewiadoma pytania” „założenia pytania”, a także pojęcia różnych rodzajów „odpowiedzi”. Wyróżnienie powyższych pojęć pozwoliło Ajdukiewiczowi na sformułowanie jasnych i trafnych kryteriów poprawnego formułowania pytań oraz podawania trafnej odpowiedzi. Wszystkie

owe pojęcia dotyczą językowej strony zdania pytajnego, szczególnie uwzględniając jego budowę gramatyczną.

Podstawą sformułowania sensownej, choć niekoniecznie prawdziwej, odpowiedzi jest zrozumienie pytania. Aby pytanie zrozumieć, trzeba zdać sobie sprawę z istotnych jego właściwości, tzn.: zrozumieć wszystkie występujące w pytaniu wyrażenia składające się na jego treść, ustalić ich stosunek do partykuły pytajnej, uświadomić sobie, co stanowi niewiadomą pytania oraz jaki jest jej zakres, jasno określić założenia pytania oraz kształt schematu odpowiedzi – czyli *datum quaestionis*. Schemat ten, jak wiadomo, wyznaczają: partykuła pytajna oraz fragment bądź całe zdanie oznajmujące.

W przeciwieństwie do koncepcji Ajdukiewicza, w teorii pytań Ingardena nie ma mowy ani o żadnym schemacie odpowiedzi, ani o „pytaniach dopełnienia”, czy „pytaniach rozstrzygnięcia”, ani też o różnych rodzajach odpowiedzi. Wprowadzone są tu pewne specyficzne pojęcia korespondujące z jego teorią poznania i ontologią. W fenomenologicznej teorii pytań Ingardena centralnym pojęciem jest *obiectum formale* pytania, czyli przedmiot intencjonalny, nazywany także przez Ingardena „zagadnieniem” lub „problematem”, oraz pojęcie *obiectum materiale*. Wiele miejsca poświęca Ingarden także swoistym kryteriom „trafności” i „jednoznaczności” pytań. *Obiectum formale* pytań odróżnia Ingarden od *obiectum formale* sądów. W przypadku pytań *obiectum formale* charakteryzuje się pewnego rodzaju „nieokreślonością” i „niezdecydowaniem”. Pojęcie *obiectum formale* pozwala na wskazanie niewiadomej pytania oraz na wyróżnienie dwóch zasadniczych rodzajów pytań.

Obiectum formale pytania posiada zdeterminowaną przez treść pytania strukturę. Każdy element w płaszczyźnie językowej pytania wyznacza odpowiedni element struktury *obiectum formale*. Nie wszystkie elementy tej struktury są określone, tak jak to jest np. w sądach. Istotą pytań jest właśnie to, że zawierają one w strukturze swego *obiectum formale* pewien nieokreślony element, który stanowi niewiadomą pytania. Prawdliwość ta jednakże nie dotyczy wszystkich pytań. W związku z tym owa „określoność” stanowi kryterium do wyróżnienia dwóch rodzajów pytań: pytań rzeczowych i pytań egzystencjalnych.

Pytania rzeczowe i egzystencjalne pokrywają się zakresowo z podziałem pytań Ajdukiewicza na pytania dopełnienia i rozstrzygnięcia, tzn. zakres pytań rzeczowych jest równy zakresowi pytań dopeł-

nienia, a zakres pytań egzystencjalnych jest identyczny z zakresem pytań rozstrzygnięcia. Różne są jednak sposoby dojścia obu autorów do wyróżnienia tych rodzajów pytań. Kryterium podziału u Ajdukiewicza jest rodzaj użytej partykuły pytajnej, natomiast u Ingardena tym kryterium jest wskazana „określoność” elementów wchodzących w skład *obiectum formale*.

Innym pojęciem kluczowym w teorii Ingardena jest wspomniane pojęcie „niezdecydowania”. Odnosi się ono do *obiectum formale* i również nie występuje w aparacie pojęciowym Ajdukiewicza. Ma ono dwa aspekty: psychologiczny i pragmatyczny. Aspekt psychologiczny dotyczy związanego z pytaniem stanu umysłowego osoby pytającej nacechowanego niewiedzą, zaś aspekt pragmatyczny przejawia się w tym, że ów stan umysłu ukierunkowany jest celowo na znalezienie odpowiedzi zaspokajającej brak wiedzy. Tak rozumianym niezdecydowaniem odznaczają się wszystkie pytania, rzeczowe i egzystencjalne. Jednakże w przypadku pytań rzeczowych oprócz „niezdecydowania” pojawia się jeszcze „niewiadoma” *obiectum formale* jako element współkonstituujący te pytania, natomiast o istocie pytań egzystencjalnych decyduje wyłącznie charakter „niezdecydowania”.

Pojęcie niewiadomej pytania występuje w teoriach pytań obydwu interesujących nas autorów, z tą jednak różnicą, że Ajdukiewicz sytuuje ją w *datum quaestionis* natomiast Ingarden w intencjonalnym stanie rzeczy czyli *obiectum formale*, wyznaczonym przez treść zdania pytajnego. U Ingardena nie mamy więc do czynienia ze zmienną danej funkcji zdaniowej, która stanowi schemat odpowiedzi na postawione pytanie, lecz z nieznanym elementem *obiectum formale*, czyli intencjonalnym stanem rzeczy. Niewiadoma pytania jest wyznaczana, według Ajdukiewicza, przez odpowiednią partykułę pytajną, która wskazuje równocześnie jej zakres, przez co determinuje także zbiór możliwych odpowiedzi na postawione pytanie. Ingarden stwierdza natomiast, że niewiadomą wskazują, a raczej wyznaczają, w *obiectum formale*, pewne słowa np.: „ile ma lat...” lub inne. W intencjonalnym stanie rzeczy niewiadomą stanowi nieokreślony, szukany element.

Odpowiadając na pytanie za pośrednictwem *datum quaestionis* zawierającego niewiadomą, Ajdukiewiczowi chodzi o podstawienie na miejscu niewiadomej pewnej wartości stałej, spełniającej ową niewiadomą, Ingardenowi natomiast chodzi o „dopełnienie określenia stanu rzeczy”. W teorii pytań Ingardena, *obiecta formalia* py-

tań egzystencjalnych nie posiadają niewiadomych, zaś w teorii pytań Ajdukiewicza, *datum quaestionis* pytań rozstrzygnięcia odpowiadające pytaniom egzystencjalnym niewiadomą posiadają. Ajdukiewicz stwierdza, że ponieważ dla pytań rozstrzygnięcia można skonstruować, chociaż w sposób nieco sztuczny, *datum quaestionis*, można mówić również o jego niewiadomej. Niewiadoma będzie wtedy przebiegała dwuelementowy zbiór wartości, którymi byłyby funkctory zdaniotwórcze: „tak” – funkctor asertywny i „nieprawda, że” – funkctor negatywny.

Zasadniczą rolę w teorii pytań Ajdukiewicza odgrywają założenia pytania. Wyróżnia on dwa ich rodzaje: założenia pozytywne i założenia negatywne. Mają one strukturę logicznej alternatywy tworzącej zbiór możliwych odpowiedzi, wśród których co najmniej jedna jest zdaniem prawdziwym (jest to pozytywne założenie pytania) oraz co najmniej jedna jest zdaniem nieprawdziwym (jest to negatywne założenie pytania). Założenia pytań u Ajdukiewicza zalicza się do semantycznych składników pytań. W założeniach zawarta jest pewna wiedza na temat przedmiotu, którego pytanie dotyczy.

Gdy idzie o teorię pytań Ingardena, nie ma tam mowy o żadnych założeniach w znaczeniu Ajdukiewicza, choć Ingarden zgadza się z tym, że pytania zawierają w swej treści bardzo wiele informacji o przedmiotach, do których się odnoszą. Ingarden mówi natomiast wyraźnie o tzw. „stanach rzeczy warunkujących zagadnienie”, formułując jedno z kryteriów trafności pytania. Stwierdza on, że każde pytanie istnienie takich stanów rzeczy intencjonalnie zakłada, ale tylko takie pytanie jest trafnie sformułowane, które je faktycznie posiada. Ingardenowski „stan rzeczy warunkujący zagadnienie”, zinterpretowany jako założenie pytań, tzn. warunkujący znalezienie i wskazanie w odpowiedzi cechy czy relacji spełniających niewiadomą, różni się zasadniczo od Ajdukiewiczowskich założeń pytania.

Celem formułowania pytań jest uzyskiwanie poprawnych, a nade wszystko, prawdziwych odpowiedzi. Znalezienie szukanej odpowiedzi uzależnione jest od szeregu czynników, między innymi od poprawnego sformułowania pytania. Obydwie rozważane teorie pytań pouczają m. in. jak trafnie formułować pytanie odwołując się przy tym do wskazanych kryteriów budowy trafnych pytań. Jednakże pojęcia: „pytanie trafne”, „pytanie nietrafne” czy równoznaczne z ni-

mi „pytanie dobrze postawione”, „pytanie źle postawione” są wieloznaczne. W literaturze wskazuje się na cztery różne rozumienia wyrażenia „pytanie nietrafne”¹⁰.

(1) Pytanie może być nietrafne, ponieważ zostało źle, tzn. nieprecyzyjnie pod względem językowym sformułowane. W wyniku czego pytanie takie nie może być jednoznacznie zrozumiane, albo w ogóle jest pozbawione sensu.

(2) Pytanie jest nietrafne, jeśli jest niezgodne z oczekiwaniami kogoś, kto jest pytany, np.: dotyczy spraw marginalnych, jest za szczegółowe, rozmija się z istotą sprawy. To znaczenie związane jest z nieporozumieniem zachodzącym między pytającym a pytaniem.

(3) Pytanie jest nietrafne, ponieważ niemożliwe jest podanie poprawnej i uzasadnionej odpowiedzi w ramach określonego systemu filozoficznego, w którym zostało ono sformułowane. Nietrafność pytania jest więc związana z takim czy innym systemem filozoficznym.

(4) Nietrafność pytań może się wiązać wreszcie z charakterystyką pewnej klasy modeli. Można by więc mówić o trafności bądź nietrafności w niepustej klasie modeli. Jest to nietrafność w znaczeniu semantycznym i wiąże się z prawdziwością założeń.

W teorii pytań Ajdukiewicza, pojęcie trafności dotyczy rozumień: pierwszego (1), drugiego (2) i czwartego (4). Nie bierze pod uwagę jedynie poprawności pytań w kontekście systemu filozoficznego. Ingarden uwzględnia z całą pewnością trafność pytań w znaczeniu pierwszym (1), chociaż łączy ją ze swoistym dla siebie jeszcze innym rozumieniem. Trafność pytania uzależnia on od istnienia obiektywnego przedmiotu pytania, którym mogą być stany rzeczy, ich cechy czy relacje, wyznaczone przez niepuste terminy zawarte w pytaniu. Poza tym wszystkie terminy występujące w pytaniu muszą posiadać sens, oraz sens ma posiadać całe pytanie złożone z poszczególnych terminów składowych.

Dla Ajdukiewicza, pytanie jest poprawne, jeśli jest zrozumiałe, czyli wiąże on trafność ze zrozumiałością. Pytanie jest zaś zrozumiałe, kiedy jest sensowne i ponadto jeśli wiadomo, jak będzie wyglądał schemat przyszłej odpowiedzi, czyli *datum quaestionis* i czy ma ono wyraźnie wyznaczony rodzaj i zakres niewiadomej. Ustalenia dotyczące *datum quaestionis* i niewiadomej stanowią tzw. „kry-

¹⁰ Por. T. Kubiński, dz. cyt., 95–96.

terium formalne” poprawności pytań. Innym ważnym kryterium poprawności pytań – nie jest to już kryterium formalne – jest prawdziwość tak pozytywnego, jak i negatywnego założenia pytania. Jeśli ten warunek nie jest spełniony, Ajdukiewicz nazywa takie pytanie pytaniem niewłaściwie, czyli nietrafnie postawionym. Kryterium odwołujące się do założeń pytania można nazwać „kryterium semantycznym”. Powyższe dwa kryteria, odnoszące się do językowej i semantycznej sfery pytania, uzupełnia Ajdukiewicz przez trzecie, tzw. „pragmatyczne kryterium pytania”, które reguluje sprawę porozumienia między pytającym a pytanym, co do intencji pytania.

Ingarden poświęca kwestii trafności pytań więcej uwagi. Formułowanie kryteriów pozwalających odróżnić kiedy pytanie jest trafnie i jednoznacznie postawione stanowi znaczną część jego rozważań. Podobnie jak Ajdukiewicz, Ingarden uważa, że pytanie musi zachować swoistą formę gramatyczną, tzn. musi być prawidłowo syntaktycznie sformułowane i posiadać sens, gdyż ma to decydujący wpływ na określenie *obiectum formale* tegoż pytania. Pytanie trafnie postawione musi wyznaczać w swoim *obiectum formale* niewiadomą stosownie do układu wiadomych w nim występujących. Postulat ten odnosi się jedynie do pytań rzeczowych, gdyż pytania egzystencjalne, jak już ustalono wyżej, nie wyznaczają niewiadomych. Zasadniczym kryterium trafności pytania, zdaniem Ingardena, jest możliwość podania prawdziwej odpowiedzi na pytanie. Odpowiedź na postawione pytanie może zostać udzielona jedynie wówczas, gdy następuje utożsamienie *obiectum formale* pytania z *obiectum materiale* sądu odpowiedzi. W takiej sytuacji, trafnie sformułowanemu pytaniu można przypisać istnienie *obiectum materiale* ze względu na prawdziwą odpowiedź. Stanowi to tzw. „kryterium zewnętrzne” poprawności pytania, tzn. trafność pytania zależy od czynnika istniejącego poza pytaniem, a znajdującego się w prawdziwej odpowiedzi na nie. Oprócz tego kryterium, wyróżnia Ingarden tzw. „kryteria wewnętrzne”, związane wyłącznie z pytaniem, jego treścią i semantycznymi jej odniesieniami. Kryteria te uzależniają trafność pytań od rodzaju wiadomych ich *obiectum formale*.

Kryteriami wewnętrznymi dotyczącymi zawartości treściowej pytań są: (1) kryterium obiektywności pojęć wyznaczających *obiectum formale*, (2) kryterium obiektywności stanów rzeczy warunkujących *obiectum formale*, (3) kryterium adekwatności partykuły wyznaczającej niewiadomą. Te trzy kryteria uzupełnia Ingarden przez dalsze

dwa kryteria jednoznaczności: (4) kryterium jednoznacznego określenia *obiectum formale* i (5) kryterium jednoznaczności terminów wchodzących w skład pytania. Wszystkie kryteria rozpatrywane są w polu relacji, jakie zachodzą między sferą językowo–treściową, która stanowi podstawę (gdyż pytanie bierze on jako wyrażenie danego języka) a intencjonalnymi jej odniesieniami w postaci *obiectum formale*. Kryteria wyróżnione przez Ingardena nie znajdują swych odpowiedników w teorii pytań Ajdukiewicza.

Kryteria, które sformułował Ajdukiewicz, wskazują na pytania trafnie sformułowane. W stosunku do swoich kryteriów Ingarden wątpi o ich stuprocentowej efektywności. Najwyżej ocenia pod tym względem kryterium istnienia *obiectum materiale* pytania ze względu na prawdziwą odpowiedź.

Logiczne teorie pytań, jak pokazano, nie ograniczają się jedynie do analizy samych pytań. Przedmiotem ich analiz są również odpowiedzi, gdyż pytania są niejako „z natury” sprzężone z odpowiedziami, domagają się odpowiedzi. Stawiając pytanie, żywimy nadzieję, że co najmniej jedna odpowiedź na to pytanie będzie odpowiedzią prawdziwą.

Ajdukiewicz rozpatruje odpowiedzi tak co do formy, jak i treści, w odniesieniu do formy i treści pytań i ich założeń. Wyróżnił on następujące rodzaje odpowiedzi: właściwe i niewłaściwe, całkowite i częściowe, wyczerpujące i nie wyczerpujące. Kluczowe w jego teorii jest pojęcie odpowiedzi właściwej, która daje się odpowiednio wyprowadzić ze schematu wyznaczonego przez pytanie, czyli z *datum quaestionis*. Przy formułowaniu odpowiedzi właściwych nie bierze się pod uwagę wartości logicznej tych zdań, tzn. odpowiedzią właściwą może być zarówno zdanie prawdziwe jak i fałszywe¹¹.

W przeciwieństwie do koncepcji Ajdukiewicza, teoria pytań Ingardena nie zawiera tak wnikliwej analizy odpowiedzi i nie podaje też ich klasyfikacji. O odpowiedzi wspomina Ingarden jedynie w kontekście omawiania jednego z kryteriów trafności, stwierdzając, że istnienie odpowiedzi na dane pytanie stanowi główne kryterium trafności pytania. W tej sytuacji, trafnie sformułowanemu pytaniu, ze względu na posiadaną odpowiedź, można przypisać, w pewnym przenośnym sensie, istnienie przedmiotu materialnego

¹¹ Por. Z. Cackowski, *Problemy i pseudoproblemy*, Warszawa 1964, 99.

(*obiectum materiale*). Dla Ingardena, odpowiedzią na pytanie jest jedynie takie zdanie oznajmujące (sąd), którego wszystkie elementy jego *obiectum materiale* dadzą się utożsamiać z wszystkimi elementami struktury *obiectum formale* pytania.

Do korelatów pytań, oprócz swoistego statusu intelektualnego, wyrażającego się w poczuciu braku wiedzy na dany temat i aspektu formalnego, uzewnętrzniającego ów stan w postaci zdania pytajnego, trzeba jeszcze zaliczyć pewien stan psychiczny związany z emocjami, jakie towarzyszą zaspokojeniu braku wiedzy. Tak Ajdukiewicz, jak i Ingarden, opisują i charakteryzują ów trzeci rodzaj korelatów pytania.

Dla Ajdukiewicza, pytanie to najpierw swoiste „przeżycie psychiczne”, które znajduje swój zewnętrzny wyraz w formie zdania pytajnego. To psychiczne przeżycie określa on jako stan emocjonalnego napięcia, wywołany poczuciem uświadomionego braku wiedzy oraz pragnieniem jego zaspokojenia i nazywa je „stanem pytania”. Tenże stan pytania ukierunkowany jest na zdobycie konkretnej, do pewnego stopnia określonej przez samo pytanie, informacji. Należy przy tym zauważyć, iż nie każde zdanie pytajne musi być sprzężone ze wskazanym psychicznym stanem pytania. Mogą istnieć np. pytania, przy których ów stan nie występuje. W związku z tym, Ajdukiewicz mówi o stanie pytania przeżywanym na serio i nie na serio. Jeśli stan pytania przeżywany jest na serio, staje się on pewną postacią zainteresowania, krystalizującego się w konkretnym zdaniu pytajnym. Inaczej rzecz ma się wtedy, gdy jakieś pytanie jest obojętne dla danej osoby, ponieważ bądź zna ona już odpowiedź na nie, bądź tej odpowiedzi nie oczekuje. Na podstawie tego rozróżnienia, co do przeżywania stanu pytania, wyróżnia Ajdukiewicz dwa rodzaje pytań, tj. pytania postawione na serio i pytania tylko pomyślane. Wyróżnione dwa rodzaje pytań mają istotne znaczenie m. in. w dydaktyce, gdzie podczas procesu nauczania pojawiają się u uczącego pytania tylko pomyślane jako elementy metody erotematycznej lub podczas sprawdzania wiadomości uczniów.

W teorii pytań Ingardena, aspekt psychiczny stanowi jeden z istotnych elementów konstytuujących pytanie. Ten właśnie element, obok odpowiedniej formy gramatycznej, decyduje o tym, że dane wyrażenie jest pytaniem. Nie rozgranicza się tu pytania w sensie myślnym od jego formy językowej, zapisanej czy wypowiedzianej, ale językowej formie pytania przypisuje się istnienie intencjonalne-

go przedmiotu w sferze myśli. Właśnie ten intencjonalny przedmiot jest źródłem psychicznego stanu napięcia. Psychiczny stan napięcia, jaki się wytworzył w umyśle na skutek pytania, charakteryzuje się tym, że oprócz świadomości braku wiedzy jest również pewnym zainteresowaniem, przejawiającym się w dążeniu do zaspokojenia owego braku wiedzy. Ingarden uważa, że tym specyficznym stanem psychicznym pytania, zwanym niezdecydowaniem, odznaczają się wszystkie pytania, tzn. tak pytania rzeczowe, jak i egzystencjalne.

4. ZAKOŃCZENIE

Poza wskazanymi różnicami występującymi w porównywanych teoriach pytań Ajdukiewicza i Ingardena trzeba w tym zestawieniu uwzględnić jeszcze jedną bardziej ogólną i zasadniczą różnicę, pojawiającą się między tymi teoriami. Cechy, które w tym wypadku bierze się pod uwagę nie są własnościami elementów składowych tych teorii, ale dotyczą ich jako całości i zadecydowały o takim a nie innym kształcie obu teorii pytań. Teorię pytań Ajdukiewicza można określić jako autonomiczną, gdyż pozwala ona analizować, charakteryzować i klasyfikować pytania występujące w mowie potocznej, w języku naturalnym i w płaszczyźnie różnych orientacji filozoficznych. Nie wyróżnia ona jakiegoś rodzaju pytań, które mają z pewnych powodów szczególnie zasługiwać na analizę.

Teoria pytań Ingardena ma natomiast charakter instrumentalny. Została skonstruowana przede wszystkim jako narzędzie analizy pytań egzystencjalnych, które stanowią punkt wyjścia dla rozważań filozoficznych i różnych dyscyplin pozafilozoficznych a równocześnie są pytaniami nader wieloznacznymi.

To ostatnie porównanie obu prezentowanych teorii, biorące pod uwagę cechy przysługujące im jako pewnym całościom, odpowiada chyba na dwa pytania postawione we wstępie niniejszego opracowania:

1. Pierwsze jest pytaniem samego Ingardena: Dlaczego badacze innych teorii pytań nie wspominali w ogóle o jego teorii?

2. Dlaczego, nawet po opublikowaniu teorii Ingardena w języku polskim, nie dostrzegano jej w rodzimej literaturze, nie komentowano, nie rozwijano, nie wykorzystywano w praktycznych zastosowaniach?

Jedna wspólna odpowiedź na powyższe pytania może brzmieć: Stało się tak, ponieważ Ajdukiewicz nadał swojej teorii postać pewnej autonomicznej całości, pozwalającej stać się uniwersalnym narzędziem analizy, charakterystyki i klasyfikacji pytań oraz odpowiedzi

na nie w mowie potocznej, w języku naturalnym i naukowym, w płaszczyźnie różnych orientacji kulturowo – filozoficznych. Teorii Ingardena, uwarunkowanej fenomenologiczną koncepcją filozofii, brak natomiast owego uniwersalnego otwarcia na problematykę związaną z pytaniami w ogóle, z pytaniami mogącymi stać się interdyscyplinarnymi narzędziami jakiegokolwiek analizy poznawczej.

ADAM ŚWIEŻYŃSKI

„ŚMIERĆ Z WYBORU” – FILOZOFICZNY ASPEKT SAMOBÓJSTWA

1. WSTĘP

Wielu ludzi uważa dzisiaj, że o kształcie swojego odchodzenia powinien w miarę możliwości rozstrzygać tylko sam zainteresowany. Pogląd ten stawia jeszcze raz problem samobójstwa i jego etycznej dopuszczalności. Według jednych jest ono zjawiskiem klinicznym, „objawem szaleństwa”. Inni uważają, że jest świadomym wyborem egzystencjalnym, rezerwą wolności, rozwiązaniem ostatecznym. Chcąc zbadać obie tezy, należy przyjąć dwie definicje samobójstwa: jako patologii i jako „normy”. Trzeba jednak na wstępie zaznaczyć, iż orzekanie patologii należy do psychiatrów, podczas gdy o kryzysach egzystencjalnych mówią filozofowie, socjologowie, ludzie zajmujący się kulturą¹.

Przy omawianiu zagadnienia samobójstwa „normalnego” należy także wspomnieć o kategorii aktów zwanych samobójstwem z poświęcenia. Ze względu na powracającą w dyskusjach nad samobójstwem ideę ofiary, zasługuje ono na choćby krótkie omówienie.

2. PRZEJAW ANORMALNOŚCI

Samobójstwo jest wydarzeniem, które dotyka wiele osób poza samą ofiarą. Jest tragedią dla rodziny, kłopotliwą sytuacją dla zna-

¹ Zob. B. Gawda, *Samobójstwo – rodzaj śmierci dobrowolnej?*, w: *Problemy współczesnej tanatologii*, red. J. Kolbuszewski, Wrocław 1997, 115–118.